

Na het beroepsonderwijs voor meisjes en de middelbare meisjesscholen behandelt Van Essen de 'overige onderwijsvormen', waaronder ook avondonderwijs, herhalingscholen en buitenschoolse vorming begrepen zijn. In de tweede helft van deze eeuw werden steeds meer opleidingen voor beide seksen toegankelijk, zodat men zich zou kunnen afvragen of dat niet het einde van de meisjespedagogiek zou gaan betekenen. Van Essen wijst er in haar slothoofdstuk op dat ondanks alle 'gelijke kansen' toch ongelijkheid bleef bestaan en laat zien hoe daardoor ook uit feministische hoek soms gepleit wordt voor een andere didaktiek voor meisjes. Het probleem van de dubbele toekomst is nog niet opgelost. Terecht doet Van Essen geen pogingen om maatschappelijke oplossingen aan te dragen voordat het probleem; zij signaleert het in haar werk als een gegeven, waarop het onderwijs in de loop der tijden op verschillende manieren gereageerd heeft.

Hoewel de lezer misschien niet alle onderwerpen of schooltypen zo uitvoerig behandeld zal vinden als hij wel zou wensen, geeft dit boek toch een zeer lezenswaardig overzicht van een facet van de geschiedenis van het onderwijs, waar weinig over bekend was. De belangstelling hiervoor neemt in deze tijd toe en dit werk zal naar ik hoop tot verdere studies leiden.

E. P. de Booy

J. Craeybeckx, F. G. Scheelings, M. de Laet, ed., *De Franse revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw régime. Handelingen van het colloquium gehouden op 1-2 december 1988 te Brussel/La Révolution française et la Flandre. Les Pays-Bas autrichiens entre l'ancien et le nouveau régime. Actes du colloque du 1 et 2 décembre 1988 à Bruxelles* (Brussel: VUB-Press, 1990, 318 blz., BF850,-, ISBN 90 70289 71 7).

Wie de term Vlaanderen in zijn breedst mogelijke betekenis opvat en Brussel daar een prominente plaats in geeft, vindt hier een stimulerende bundel congresbijdragen (met goede vertalingen of samenvattingen in het Frans, en vice versa) over de Zuidelijke Nederlanden in de revolutietijd. Zoals bij congressen gebruikelijk, heeft het mooie program ietwat geleden onder onvoorziene afzeggingen, maar het was, aldus J. Craeybeckx, in geen geval de bedoeling een nieuwe synthese te geven van de Brabantse omwenteling. Hij verwijst daarvoor naar de studies van Luc Dhondt —jammer, in zoverre als door die simpele verwijzing meer overeenstemming over het Brabantse geschiedbeeld wordt gesuggereerd dan in feite bestaat. Een andere polemiek komt beter uit de verf. In zijn inleidend overzicht zet Craeybeckx zich scherp af tegen de interpretaties van F. Furet en zijn medestanders, die de Franse revolutie reduceren tot een in wezen overbodig, 'uitsluitend politiek en cultureel moment in een lange eeuwbeving' (11). Anderen, met name Cobb, Tilly en Vovelle, hebben de revolutie minder als een uit de hand gelopen toevalsbeweging, meer als een resultante van de wisselwerking tussen sociaal-economische en sociaal-culturele factoren gezien en daarom ook beter onderkend dat de revolutie een sociale beweging was, die juist als moment (evenement) zelf een scheppende bron van zingeving zou worden.

Hoewel Craeybeckx niet verder op deze polemiek ingaat, is daarmee het perspectief van dit colloquium gegeven. Het bestaat uit drie panelen. In het eerste wordt de revolutie in de omringende landen onder de loep genomen: E. H. Kossmann reageert kritisch, maar irenisch, op de recente studies over de Noordnederlandse patriotten en meent dat ondanks alles 1795 ons echte breukjaar blijft — hetgeen, dunkt me, ook niet door de betrokken auteurs wordt ontkend. A. Lottin bespreekt de revolutie in Frans-Vlaanderen, W. L. Chew III het beeld dat Amerikaanse

reizigers van de gebeurtenissen in Frankrijk schetsten, W. Mager de opheffing van de feodaliteit in Frankrijk in vergelijking met de bevrijding van de boeren in de Duitse landen. In het tweede deel treffen we een analyse aan van de sociaal-economische structuren in de Zuidelijke Nederlanden: F. Scheelings onderzoekt de roep om en de gevolgen van de afschaffing van de heerlijke rechten, beide scherper geprofileerd in het Luikse dan in Vlaanderen en Brabant. R. de Peuter schetst summier de situatie van de industriesteden: J. P. Hirsch onderzoekt de (funeste) invloed van het assignaten-stelsel op de mentaliteit van de Rijkselse ondernemers; F. Zelck nuanceert het conservatieve beeld van de Brabantse omwenteling aan de hand van het (vrijwel eensgezind) streven naar hervorming van de fiscaliteit; K. van Honacker vraagt zich af in hoeverre de stedelijke oproeren tijdens de Brabantse omwenteling een ander karakter droegen dan die van de eeuw daarvoor en meent dat de schaalvergroting ervan te maken heeft met de grotere omvang en complexiteit van de geëiste hervormingen.

In het derde deel van de bundel komen de reacties van de bevolking op het Franse bewind aan de orde: F. Daelemans onderzoekt de houding van de lagere ambtenaren tegenover de nieuwe Franse overheid in het Dijledepartement. Behalve in het lokaal bestuur konden de Fransen op de medewerking van enthousiaste vernieuwingsgezinden rekenen, maar de onvolkomenheden van de Franse organisatie en de magere, vaak achterstallige salarissen hebben latente problemen zichtbaar gemaakt en al snel tot openlijk verzet geleid. Y. Dockx meet aan de hand van een nominaal onderzoek in de kerkelijke en de bevolkingsregisters van Brussel de weerstand tegen de invoering van de geseclariseerde burgerlijke stand. Met uitzondering van de hoger geschoolden, de Fransen of de anderszins aan het Franse bewind gebundenen blijkt die weerstand over de gehele linie groot te zijn geweest, ook al werd de burgerlijke registratie niet ontrokken. X. Rousseaux verrichtte een soortgelijke studie naar het verzet tegen de burgerlijke rechtspraak van het Franse bewind te Brussel en concludeert dat een pragmatische, positieve houding jegens die goedkopere en door de bank genomen billijker rechtspraak zegevierde. P. Havaux tenslotte presenteert de Fransgezinde krant *Le Républicain du Nord*. Door hun vernieuwende vraagstelling en hun aanpak springen de studies uit het derde deel er duidelijk uit. Men zou zich het pendant ervan voor Nederland wensen.

Willem Frijhoff

M. J. M. Duijghuisen, met medewerking van P. M. M. Klep, *Geschiedenis van Breda, III, Hoofdpijnen en accenten 1795-1960* (Breda: Gemeentelijke archiefdienst, 1990, xx + 362 blz., ISBN 90 710 7723 3).

Met de verschijning van dit boekwerk wordt een in 1942 begonnen project voltooid. In 1952 verscheen het eerste deel, dat tot 1568 ging, in 1977 gevolgd door een deel over de periode van de Opstand en de Republiek, waarna de redactiecommissie zich zette aan de samenstelling van het derde en laatste deel dat tot 1960 moest lopen. De aanvankelijke opzet om het boek door vrijetijdshistorici te laten schrijven mislukte. Toen het project dreigde vast te lopen, werden drs. M. Duijghuisen en prof. P. M. M. Klep, beide Nijmeegse historici, te hulp geroepen. Hun voorstel om een boek te schrijven over de hoofdpijnen van de ontwikkeling werd door de redactiecommissie aanvaard. In 1986 stelde het gemeentebestuur middelen beschikbaar om een auteur, M. Duijghuisen, in dienst te nemen. Samen met Klep die als adviseur, supervisor en tweede auteur fungeerde wist hij het karwei op tijd te klaren.

In de inleiding dekken de auteurs zich in tegen eventuele kritiek door te stellen, dat zij geen